ТЕТЯНА МОНАХОВА[1]
Національний університет „Києво-Могилянська академія" (Україна)

Постколоніальний комплекс українців у добу постмодернізму

Postcolonial complex of the Ukrainians in the days of postmodernism. The article deals with the implementation of the post-colonial complex of the Ukrainians in the postmodern cultural and linguistic context. The postcolonial complex is defined as a tactic of the populist text-building strategy based on the preservation and resuscitation of specific Ukrainian vocabulary and the sacralization of certain topics and language taboos as well as restrained attitude to gender.

Keywords: the populist strategy of text-building, the post-colonial complex, gender studies, *azirivka*, linguistic taboos.

Постколониальный комплекс украинцев в эру постмодернизма. В статье рассматривается реализация постколониального комплекса украинцев в контексте постмодернистских культурных и языковых реалий. Постколониальный комплекс определяется как тактика народнической стратегии текстообразования, основывающаяся на сохранении и реанимации исконно украинской лексики, сакрализации и табуировании определённых тем, сдержанном отношении к вопросам гендера и т.д.

Ключевые слова: народническая стратегия текстообразования, постколониальный комплекс, гендерные студии, азиривка, языковые табу.

Термін „постколоніальний комплекс" корелює з терміном „постколоніальний синдром". Постколоніальним синдромом часто називають наслідки радянської

[1] **Adres do korespondencji:** Національний університет „Києво-Могилянська академія", вул. Сковороди, 2, 04655, Київ, Україна. **E-mail:** tvamon@gmail.com.

© for this edition by CNS

доби в діях і мисленні людей, це залишки радянського типу свідомості в громадян сучасної України. Постколоніальний комплекс у такому разі — реагування однієї людини на наявний постколоніальний синдром в іншій людині, ширше — активне дослідження негативних рис радянської доби та її наслідків для України. Народники (цим терміном називаємо носіїв патріотичної україноцентричної ментальності) відчувають образу за певні моменти в історії України, борються з їхніми наслідками, номінуючи ці явища яскраво забарвленими конотованими лексемами. Одвічний пошук національної самоідентифікації, система координат „свій — чужий", відчуження від зла, протиставлення йому себе — один із ключових векторів постколоніального комплексу.

Як це не парадоксально, але наявність постколоніального комплексу зумовлює витворення національної ідентичності на противагу альтернативним до неї ідентичностям. Формат творення національної української ідентичності завжди передбачав два вектори: горизонтальний, або діахронічний, та вертикальний, або синхронічний. Горизонтально-діахронічний вектор творення національної ідентичності ґрунтується на осмисленні й формуванні свідомого ставлення до дихотомії „радянське/пострадянське". Вертикально-синхронічний вектор узагальнює всі зовнішньополітичні взаємини України.

У сучасній Україні центральне місце в твореному/виборюваному історичному наративі посідає ставлення до її радянського минулого, спрощено кажучи, тлумачення його як золотого віку чи як пропащого часу. Від перших кроків незалежності її леґімітація спиралася на засудження радянського режиму, хоч у дискурсі постноменклатурної влади воно було далеко не таким рішучим, як в опозиційному націоналістичному за часів СРСР та після його розпаду[2].

Тематика дискурсу, позначеного постколоніальним комплексом, доволі розгалужена: аналіз негативних наслідків фактичного російсько-українського білінгвізму, суржик як мовна хвороба, історія українського лінгвоциду, лексико-семантичні студії з повернення забутої чи забороненої лексики. Якщо говорити про сфери реалізації постколоніального комплексу, то це художня новітня українська література, мовлення політиків, мова засобів масової інформації, подекуди стиль філологічних досліджень тощо.

Відповідно до оцінки радянської доби, різні політично-ідеологічні табори по-різному ставляться й до інших періодів минулого. Від Київської Руси до УНР та УПА: апологети радянського ладу здебільшого зберігають його озвучування, а супротивники змінюють на протилежні[3].

Постколоніальний комплекс визначаємо як одну з кількох ключових тактик народницької стратегії текстотворення. У свою чергу, народницька

[2] В. Кулик, *Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки*, Київ 2010, с. 297.

[3] Там само.

© for this edition by CNS

стратегія текстотворення корелює ще з двома стратегіями, модерністською і постмодерністською, утворюючи таким чином хронологічний ланцюг: „народництво — модернізм — постмодернізм". Стратегія текстотворення — це явище мовно-когнітивне, тобто воно є як власне мовним, що має вербальні засоби вираження, так і позамовним, оскільки відбиває інтенції мовця, виражає його світоглядні позиції та переконання.

Складність визначення стратегії текстотворення полягає в тім, що подекуди інтенції мовців-народників і мовців-модерністів збігаються. На початку XX ст. відмінність між народництвом і модернізмом була очевидною. Навіть не перелічуючи суто мовних ознак обох стратегій того часу, розуміємо, що прибічники народницької стратегії текстотворення продовжували традицію класичної української риторики, їхній дискурс відзначався елементами фольклорності тощо. Носії модерністської стратегії текстотворення натомість прагнули зламати як культурні, так і мовні традиції, вписати Україну в європейський культурний контекст, а відтак виступали за лексико-семантичну відкритість української мови й упровадження всіх новітніх на той час світових тенденцій у мистецтві й мові. Модернізм XX ст. породжує авангардизм. Окремо стоїть специфічно радянський мовний модернізм — т. з. „новояз", унікальний різновид радянського дискурсу, позначений засиллям абревіатур, складноскорочених слів, лозунгових кліше, радянських неологізмів, канцеляризмів тощо. Отже, чітке розмежування, ба навіть протиставлення народництва й модернізму того часу зрозумілі.

Нині ж виходить так, що інтенції народників і модерністів збігаються. Головна мета в обох стратегіях текстотворення — активний розвиток української мови та її популяризація всередині України й за її межами. Ті мовні явища, які були новаціями в першій половині XX ст., себто були модерними, сьогодні стали узусом сучасної української мови. З іншого боку, народницькі намагання реанімувати репресовану за радянських часів лексику можуть виглядати цілком модерними, адже забуті й переведені до пасиву мови лексичні одиниці, які більшість пересічних українських мовців сприймає з помітками „застаріле", „архаїчне", „діалектне" видаються неологізмами. Забута лексика наново народжується в мові у статусі неологізмів.

Якщо погодитися з твердженням, що сьогодення можна окреслити загальним терміном „постмодернізм", то існування постколоніального комплексу в контексті постмодернізму має низку особливостей.

Так, ключовим мовним принципом постмодернізму є мовна гра. Звідси — кітч, стьоб, мова Інтернету тощо.

Постмодерністичні й посттоталітарні герої творів тепер не повторюють, ні не декларують ніяких „правд" чи ідей, і не довіряють їм. Тому — мовні ігри і карнавалізація, пустотливість, кемп, іронізування. Тому радше нахил до психологізації поведінки, що відбивається навіть у назвах п'єс (синдром, сеанс психотерапії тощо). Але попри те, прориваються певні вияви присутності чи відсутності особистої ідентичності з якоюсь групою. Постколоніальні люди викорінені зі своєї історії і дії (твердження деяких істориків), вони стають немов *декляссе* в нор-

© for this edition by CNS

мальному трибі життя, або нормальному житті Заходу. Тому бачимо втечу або відклик до форм минулого в назвах творів: літургія, вертеп, притча, житіє, таїна, страсті, Іродіада Армагеддон, „вода життя" (з *Відкриття / Апокаліпсису*).

Говорячи про постколоніальний комплекс у контексті розмови про постмодернізм, звертаємося до визначення постмодернізму Валерія Шевчука, яке чітко протиставляє модернізм, до якого відносить себе сам автор, і постмодернізм. Я запитала письменника: „Як Ви ставитеся до постмодернізму в літературі? Як слід розуміти сам термін „постмодернізм"? І як Ви дивитеся на те, що Вас час від часу обзивають то модерністом, то постмодерністом (бо ж творите необароко)?" Цитую з листа В. Шевчука до автора цієї статті від:

[…] як я ставлюся до постмодернізму? Може, Ви мені заперечите, але в моєму розумінні постмодернізм — це явище переходового часу, коли модернізм, переживши фазу пізнього модернізму, вже не задовольняв нове покоління, і воно почало шукати нового методу. В чому суть модернізму? Передусім у тому, що він синтезував і оновив стилістичні явища всіх попередніх літературних епох: неосередньовіччя, неокласицизм (ренесансного ґатунку), необароко, неоромантизм, неореалізм, і є нібито підсумком літературного розвитку людства. Друга головна риса модернізму: перенесення уваги з людини-ґвинтика суспільства на людину-індивідуум, і пізнання окремої людини, а не суспільної, хоч тло твору може вбирати в себе суспільнознавчі аспекти. Третя головна риса модернізму: доведення мистецтва до такої віртуозності, тобто техніка письма досягає неймовірного розвитку. І тільки в межах окремих явищ (декаданс, наприклад, одна з форм раннього модернізму) часом виходить із меж високого мистецтва і є формою виродження. Що таке, на мою думку, постмодернізм? Перша риса: заперечення високих здобутків модернізму; друга риса: намагання зруйнувати і заперечити культурний досвід попередніх мистецьких епох; третє — вихід поза межі мистецтва і шукання нових засобів там; четверте: комп'ютерність художнього мислення, тобто замість живої матерії слова твориться машинована, майже мертва, словесна еквілібристика. Не розумію, чому мене часом називають молоді дослідники постмодерністом, адже насправді я твердо тримаюся модернізму, відтак моя творчість протікає у вироблених творчих формах і, гадаю, цілком чужа словесній еквілібристиці.

Із цими твердженнями В. Шевчука щодо постмодернізму погоджується й дослідниця Лариса Залеська Онишкевич:

Постмодернізм має дивне, або майже заперечувальне ставлення до історії, а вибіркове до сучасності. Розповідність постмодернізму в теперішньому часі, і то часто переданій без лінійності, тільки уривчастим стилем. Такі теоретики, як Стефан Ватт та інші, твердять, що постмодернізм рідко коли виявляє національні прикмети, рідко насвітлює історію і рідко зосереджується на універсальних узагальненнях. У постмодернізмі увага зосереджена на „малій людині" поза центром і у сучасному часі, але не на героїчному герої: він уже виразно таким не був від часів Костецького *Дійства про велику людину* (1948), — першого класичного зразка постмодернізму в українській літературі, і, одного з ранніх взагалі в західній драмі. Дегероїзування та іронізування всього може, певною мірою, дестабілізувати якесь ототожнювання одиниці з групою, але не заперечує своєрідного відчування світу та індивідуальної ідентичності в теперішньому часі[4].

Говорячи про постколоніальний комплекс як про одну з тактик народницької стратегії текстотворення, мусимо зазначити, що його впливи відчутні

[4] Л. Залеська Онишкевич, *Текст і гра. Модерна українська драма*, Нью-Йорк 2009, с. 115.

© for this edition by CNS

й у новітніх постмодерністських тактиках. І знову повертаємося до постмодерністської мовної гри.

Мовна гра поширилася в наш час і на ті сфери диглосійного поля, де раніше, навіть у нещодавній минувшині, було важко її уявити: у мові політичних і громадських діячів, у мовленні засобів масової інформації, а головне — у всесвітній мережі Інтернет. Спеціальну мову Інтернету нині активно досліджують як українські, так і західні мовознавці. Свідоме й подекуди системне порушення мовних норм під час Інтернет-спілкування спостерігають як в україномовних, так і в англомовних й інших контентах. Українські медіа й україномовний Інтернет є тим простором, де мовна гра реалізується масштабно, залучаючи величезну кількість комунікантів. Особливістю такої гри є те, що фонові знання, тобто контекст, є зрозумілим для усіх учасників, реакції, як правило, можна класифікувати („негативна — байдужа — схвальна"), а саму мовну гру слід вважати явищем соціолінгвістичним, оскільки її засобами реалізують певні політичні й суспільні ідеї, вербуючи союзників і формуючи громадську думку.

Одна з реалізацій сучасної української мовної гри — так звана азірівка. Азірівка — різновид суспільно-мовної гри, який ґрунтується на ідіолектних особливостях мовлення Миколи Азарова, вживається для створення комічного ефекту й виклику позитивних емоцій комунікантів. Сам Микола Янович Азаров не є носієм української мови. Тому й термін „ідіолект", що ми його тут уживаємо, є дещо умовним, адже неповне засвоєння мовного коду та вимушене його вживання не можна назвати індивідуальною мовою людини в повному значенні.

В особистому блозі „для досліджень екзистенції" Артема Бебика, недописьменника й псевдофілософа, за автохарактеристикою, знаходимо таке:

> Азірівка або смірть! Завжди почував певну втрату через те, що в українській не можна так спотворювати слова, як у російській, через переважно фонетичну структуру нашої граматики. Але сумувати довго не довелося, адже з'явилася по-справжньому самобутня альтернатива — азірівка. Говірка походить від своєрідної вимови нинішнього прем'єр-міністра — вельмишановного Миколи Яновича Азарова. Азірівці властиві крайнє радикальний ікавізм (перехід о, е тощо в і), акання (властиве російській мові нерозрізнення голосних о та а в ненаголошених складах), широке вживання росіянізмів. До того ж говірка вже набула власний лексикон, який прямим шляхом узятий з вуст Миколи Яновича.

Спостерігаючи за мовленням людини в режимі „он-лайн", себто наживо, по телевізору чи в Інтернет-трансляції, співрозмовник реагує передовсім на фонетико-інтонаційне й граматико-семантичне оформлення. У випадку з М.Я. Азаровим вся критика припадає на порушення граматичних норм сучасної української літературної мови внаслідок хибного розуміння законів української фонетики. Суспільною реакцією на це стали постмодерністські стьобові „узагальнення" особливостей ідіолекту М.Я. Азарова та його висловлювань про українську мову.

Звісно, ідіолект Прем'єр-міністра й мовна гра навколо цього не може претендувати на статус діалекту. Навіть суржик, мовна мішанина, результат

© for this edition by CNS

російсько-українського білінгвізму, є явищем значно масштабнішим і масовішим. Відмінність між азірівкою та діалектами полягає в тім, що перша є явищем штучно створеним внаслідок реакції на конкретний ідіолект і вживається для досягнення комічного ефекту. За такого розуміння вважаємо кваліфікацію „мовна гра" найбільш придатною для явища „азірівка".

Але головним з усього вищесказаного є реакція українців на мовлення Прем'єр-міністра України, що порушує норми сучасної української мови. Цією реакцією є не агресивний осуд такої мовленнєвої поведінки однієї з перших осіб у державі, не вимоги скласти повноваження через незнання державної мови України, а веселе кепкування, пародіювання і незлий глум. В українському Інтернеті з'являються пародійні тексти, на телебаченні створюють розважальні програми, в яких вживають азірівку, мову Миколи Азарова. Що це? Перемога постмодернізму чи наслідок радянської доби у ставленні українців до української мови? Питання лишаємо відкритим.

Розглянемо реалізацію інших аспектів постколоніального комплексу на фактичному матеріалі художніх і епістолярних текстів сучасних українських письменників — В. Шевчука, Оксани Забужко і Ліни Костенко.

Так, у текстах О. Забужко (*Польові дослідження з українського сексу*) й Л. Костенко (*Записки українського самашедшого*) часто трапляються роздуми про долю української мови, про її історію та сучасний стан. Не виривають вони української мови й зі світового контексту. Концепт „мова" описується як внутрішньо, так і зовнішньо — у системі координат „свої — чужі", „ми — вони":

> У всіх країнах мови як мови, інструмент спілкування, у нас це фактор відчуження. Глуха ворожість оточує нашу мову, навіть тепер, у нашій власній державі. Ми вже як нацменшина, кожне мурло тебе може образити. Я ж не можу кроку ступити, скрізь привертаю увагу, іноді навіть позитивну, але від цього не легше. Бо в самій природі цієї уваги є щось протиприродне, принизливе. Людина розмовляє рідною мовою, а на неї озираються. Сина в дитячому садку задражнили, навіть Борька сказав: „Хохол". Україна — це резервація для українців. Жоден українець не почувається своїм у своїй державі. Він тут чужий самим фактом вживання своєї мови. Але ж якщо мова — це Дім Буття, то чого ж ви мене виживаєте з мого власного дому?! Це бандитизм. Це імперський вірус. Це гарячка Ебола. У мене вже кров проступає з вух, коли я чую, як ображають мій народ. І хоч би ж російською говорили по-людськи, а то ж якийсь волапюк. Хочу на Канари[5].

Як зазначають дослідники, деколонізована людина має певну історичну амнезію (вислів Стівена Ватта), отже, очевидно, у творі не будуть виразно висловлені будь-які традиційні чи національні пов'язання історичної пам'яті. Та після періоду тоталітаризму чи й колоніалізму в літературі все ж відчувається вияв досвіду колоніалізму і майже продовжене співіснування з ним, однак постмодернізм нічого не руйнує і не перетворює. Тому в творах далі бачимо

[5] Там само, с. 103.

© for this edition by CNS

деякі залишки колоніалізму і тоталітаризму, які часто знаходять вислів і в місоґинізмі, і в приниженні жінок[6].

О. Забужко рефлексує над мовою як модерніст, однак інтенція шанобливого ставлення до мови перегукує цю цитату з народницькою стратегією текстотворення:

[…] кольором наділені були не тільки поодинокі слова, особливо відчувався він при переході з одної мови на іншу, — кожна-бо мала свій, мінливо-ряхтючий, основний тон випромінювання: італійська — електричний фіолет, ультрамарин, десь такий світловий ефект, як коли б червоне вино могло зробитися синім, польська шамшіла терпкою, оскомною од шиплячого тертя молодою зеленню, англійська побулькувала, просвічуючи навиліт чимось подібним до ніжно-золотавого курячого бульйону, причому в Штатах водянистіше, в британському варіанті інтенсивніше, смолисто-тягучіше — ситніше; звісно, рідна була найпоживніша, найцілющіша для всіх змислів: чорнобривцевий оксамит, ні, радше вишневий (сік в устах)? русявий (запах волосся)?.. так завжди — іно станеш приглядатися зблизька, розсипається, дробиться — не збереш, голодувала вона без неї тяжко, просто фізично: мов на безводді абощо, почути б — живої, щирої, щоб інтонацією отою співучою, наче струмок жебонить, коли зоддалеки наслухати […][7].

І в *Записках...*, і в *Польових дослідженнях...* ідеться про внутрішній стан української мови. Соціолінгвістична оцінка, яку дають письменниці диглосійному полю сучасної України, незадовільна. Обидві жінки прекрасно розуміють, що державна мова не заповнила собою геть усі сфери спілкування сучасного українського суспільства, що ставлення до неї з боку громадян України є далеко неоднорідним і неоднозначним. Наявність мови-конкурента й фактичного білінгвізму в державі призводять до послаблення позицій української мови. Авторки діагностують сучасний стан державної мови та збігаються у висновках: „Він блискучий перекладач, але ж з мов живих на мову ледь животіючу, отже, по-сучасному мовлячи, — у що він інвестував своє життя?!”[8]. О. Забужко: „[…] мова, яку до пуття хіба ще скількасот душ на цілім світі й знає, — завжди при тобі, як у равлика, й іншого, непересувного дому не судилось тобі, кобіто, хоч як не тріпайся […]”[9].

Говорячи про внутрішньомовні процеси розвитку мови, Костенко і Забужко стикаються з тенденцією активного запозичення іншомовних лексем. Цей процес є вельми активним, оскільки інформаційно-технічний розвиток суспільства, загальносвітова глобалізація та інші культурно-політичні вектори диктують необхідність міжнародних контактів, а звідси — міжмовної інтерференції з домінуванням визнаної міжнародною англійської мови. Костенко показує внутрішню рецепцію цієї проблеми, Забужко — зовнішню, адже текст *Польових досліджень...* формувався в іншомовному середовищі, коли авторка перебувала за кордоном, у Гарвардському університеті.

---

[6] А. Бебик, *Блоґ*, http://www.artem-bebik.com/2013/02/azirivka.html [доступ: 26.06.2013].

[7] Л. Костенко, *Записки українського самашедшого*, Київ 2011, с. 22–23.

[8] Л. Залеська Онишкевич, *Текст і гра. Модерна українська драма,* с. 103.

[9] О. Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, Київ 2007, с. 27.

© for this edition by CNS

Реалізація концепту *народ* має відмінності в Забужко і Костенко. Л. Костенко не виявляє послідовності: в означеннях до лексеми „народ" натрапляємо й на прикметники *великий, наївний*, разом з тим і *поганий*, *неповноцінний*. О. Забужко ж послідовно бідкається над історією та долею українського народу. Костенківський пафос контрастує з іронією Забужко, однак вони знову сходяться в оцінці. Л. Костенко:

Хоча навіщо про нього [народ — Т.М.] дбати? Він поганий. Він увесь вік стояв на колінах, він спить, у нього препаскудний менталітет, у нього жахлива історія, яку не можна читати без брому, у нього продажна інтелігенція, у нього немає еліти, він роздав своїх геніїв у сусідні культури, а сам сидить яко наг, яко благ, неконкурентоспроможний. Я за все своє життя не наслухався таких пасквілів на народ, як наговорено при цій, з дозволу сказати, демократії. Навіть у радянському ідеологічному казані не варили в такій смолі українців. У нас є два крени в неістину. Крен апологетичний і крен в негоції. Одні запевняють, що український народ найкращий, історія — найгероїчніша. Що у нас трипільці глечики ліпили, коли в Єгипті ще пірамід не стояло, танцювали триколінний гопак, коли у москалів ще й гармошки не було! А мова солов'їна і така пра-прадавня, що походить мало чи не від хананської. Та й узагалі, все і всі походять від України. Навіть Іспанія це, по суті, Жупанія, від слова жупан, — знахідка для гоголівського божевільного, його дуже цікавили іспанські проблеми. Етимологія України — „украна", бо украдена в Індії, перенесена через гори й доли і гепнута тут. Градус національного пафосу вказує на гарячку. А інші вправляються в протилежному. Нації ще нема, є недолугий етнос. Гетьмани його — запроданці, письменники — пристосуванці, культура неповноцінна, психологія рабська, національної гідності нуль. А що робити мені? Я ж то, в принципі, запрограмований на щось інше[10].

О. Забужко стверджує:

[…] в рабстві народ вироджується, — тлуми, що заповнюють київські автобуси, всі оті сутулі, пом'яті лицями чоловіки на жокейськи вивернутих ногах, жінки, поховані під тюленистим коливанням сиром'ясного тіста, молодики з дебільним сміхом і вовчим прикусом, що прут напролом, не розбираючи дороги […] і дівулі з грубо вималюваними поверх шкіри личинами […] та стійкою аурою якоїсь липкуватої недомитості, — то наче речі, змайстровані не любовно, абияк, на відчипного: гнали план у кінці кварталу, потребували дитини, щоб стати на квартирну чергу, або просто трахнулись десь у парадняку чи, по п'яному ділу, в тамбурі поїзда […][11].

Часто в цих контекстах вжито іменник *Росія*, що втілює образ ворога України, поневолювача і колишнього ката, а нині — конкурента на світовій арені. Л. Костенко пише:

Мені допекло приниження, ця одвічна дискримінація нації. Росіянам теж багато що допекло, але вони — імперія, вони все одно певні, що Росія приречена на велич. А ми приречені на Росію. Ми завжди на когось або на щось приречені. Від того й комплекс меншовартості. Манія величі — це хвороба. Комплекс меншовартості — теж хвороба. Тільки ще гірша[12].

О. Забужко говорить:

[10] Л. Костенко, *Записки українського самашедшого*, с. 269.
[11] О. Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, с. 27.
[12] Л. Костенко, *Записки українського самашедшого*, с. 26.

© for this edition by CNS

[…] й дякуй ґречненько, ти не Євтушенко й не Татьяна Толстая, щоб діставати по тисячі за виступ, та хто ти ваще така, слиш, ти, замацана Ukrainian, дитя відрадненської комунальної „хрущовки", з якої цілий вік марно силкуєшся вирватись, Попелюшка, що летить через океан понарікати за вечерею у Шеффілда з парочкою Нобелівських лауреатів (промінячись навсібіч, чотирма мовами нараз за одним столом сиплючи) на ідейну вичерпаність сучасної цивілізації, по чім вертається в свою київську кухню площею 6 кв. м. сваритися з мамою й принижено тлумачити рідним редакторам, що „де я, там і буде вітчизна" — то зовсім не значить „ubi bene, ibi patria", — бодай тому, що через цю саму довбану patria тобі ні у Шеффілда, ні у Тіффані, ні на Гаваях, ні на Флориді, ніде й ніколи не є bene, бо вітчизна — то не просто земля народження, правдива вітчизна є земля, котра потрапить тебе вбити — навіть на відстані, подібно як мати повільно й невідворотно вбиває дорослу дитину, утримуючи її при собі, сковуючи кожен її порух і помисел власною обволікаючою присутністю […][13].

Обидві: й Забужко, й Костенко, усвідомлюють проблему наслідків історії XX століття й усієї попередньої історії України та прямо називають діагноз сучасного українського суспільства. Звідси виринає комплекс національної меншовартості. З твору Ліни Костенко:

В третє тисячоліття українці в'їхали з тим самим возом проблем, — каже він, — з набором дрімучих стереотипів, з комплексом меншовартості. Світ приймає нові виклики, вирішує нагальні проблеми, а вони все борсаються в тих самих, старих, нецікавих і неактуальних для світу. Я мовчу. Мені наші проблеми актуальні. Українські проблеми — це як чудовисько Амброза Бірса, — каже він. — Ти читав Амброза Бірса?[14].

О. Забужко твердить:

[…] тільки вчителька української мови здатна щось такого встругнути, чогось вони, мов на підбір, усюди — найтупіші, найзлобніші бабери, оскаженіло ревні служаки, достоту сержанти-хохли в совєцькій армії, — ти не думаєш, що тут комплекс національної неповноцінності грає на всю? [...][15].

Ще однією прикметою постколоніального комплексу є стримане, а подекуди й негативне ставлення до ґендерних студій. Традиційна патріархальність українського способу життя конфліктує з феміністичними настроями й рухами в літературі, мистецтві та культурі. Навіть політична постать Юлії Тимошенко, що, без сумнівів, справила великий вплив на зміну громадської думки щодо жінок у суспільному й політичному житті, все одно не зламала побутових, так би мовити, стереотипів щодо ролі та призначення жінки. Якщо ж ґендерні студії й ведуться, то вони суттєво відрізняються від західноєвропейських аналогів. Українські ґендерні дослідження більше схожі на каталогізування рис ідіолекту певної письменниці чи громадської діячки, це окремішні описи ідіостилю. Натомість західні вивчення текстів з погляду ґендеру намагаються передовсім виявити психологічне підґрунтя дискурсу.

[13] О. Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, с. 96.
[14] Л. Костенко, *Записки українського самашедшого*, с. 118.
[15] О. Забужко, *Польові дослідження з українського сексу,* с. 44–45.

© for this edition by CNS

Проілюструвати ставлення носіїв народницької ментальності до феміністичної філології, зокрема, можна за допомогою листа українського сучасного письменника В. Шевчука до авторки статті. Листування триває з 2008 року, і Валерій Шевчук в одному зі своїх листів дав право оприлюднювати матеріали листування і вважати їх епістолярними текстами, призначеними для широкого загалу. Прочитавши книжку Лариси Залеської Онишкевич *Текст і гра. Українська модерна драма*, на яку посилаюся й у цій статті, я надіслала Валерію Олександровичу ксерокопії сторінок, в яких ідеться про його твори, з проханням прокоментувати надруковане.

Цитую надіслані ксерокопії — уривок із параграфа *Статева рівність* розділу *Вияви ідентичности у новій українській драмі помимо постмодернізму*:

[…] Валерій Шевчук у п'єсі „Кінець Віку" представляє нам різні негативні національні прикмети сучасної української спільноти. І дуже цікаво, що носіями цих семи прикмет є сім жінок — це сестри, які або ніколи не мали дітей, або їх втратили, отже, через них нема вже ніякої надії для спільноти. І всі вони розсварені. Тільки наймолодший брат (єдину позитивну ролю має чоловік!) не має тих негативних прикмет, він здоровий, жертвенний, щедрий, розумний, важко працює, інтелектуальний та успішний музикант. Очевидно, тільки він дає надію на рятування роду, чи то майбутньої спільноти. Класичні біблійні та поетичні персоніфікації / алегорії таких постатей у творі ясні (з *Відкриття*/*Апокаліпсису* — сім чум / нещасть), але тут треба звернути увагу також на „сексизм", себто на прив'язання цих негативних прикмет одній статі[16].

Я зауважила про помилку („брат" замість „небіж", адже й сам розділ роману *Привід мертвого дому* має назву *Сім тітоньок відомого музиканта*), і попросила коментар до написаного авторкою, до її тлумачень, асоціацій і паралелей.

Відповідь В. Шевчука у листі до Т. Монахової від 2 квітня 2013 р:

Дякую за надіслані ксерокси. Щодо п. Лариси Онишкевич, то маєте рацію, що вона почала дивитися на літературу очима американських феміністок, які ще лютіші, ніж київські. Я знайомий з цією панею давно, ще коли бацила фемінізму не вразила її особи. До речі, вона в своїх збірниках не минала моїх п'єс. Ось і недавно прислала грубий том *An antology of modern Ukrainian drama*, видану в Едмонтоні — Торонто в 2012 р., де є переклад моїх *Птахів з невидимого острова* (п'єси, не повісті) — с. 483–521. А ще в 90-х роках спровокувала мене взяти участь у якомусь драматургічному конкурсі в Афінах, отоді я й написав *Живу воду* / *Кінець віку*; вона переклала це на англійську мову та й послала, де я, собі на втіху, не дістав жодного признання, і п. Лариса пояснила мені це тим, що я, мовляв, подав там антифеміністичні мотиви, а це тепер (тобто фемінізм) не лише модно, а й усі чоловіки вельми перелякані оцим жіночим звихом. У приведеній Вами цитаті зі статті п. Лариси це також яскраво відчутно. Я ставлюся до цього терпимо, правда, грішний, не без іронії, бо треба хоч у думці цих бідолашних жаліти, отож моя іронія, вважаю, і є формою жалю до цих заблуканих. Не гадаю, що п. Лариса прочитала *Кінець віку* „похапцем", адже переклала на англійську мову (цей переклад не друкувався, але десь у паперових завалах мого цілком невпорядкованого архіву валяється комп'ютерна копія). А те, що вона назвала Святослава братом своїх тітоньок, можна віднести до ускладнень, певною мірою, паталогічних, через хворобу, яку й називають фемінізм.

[16] Л. Костенко, *Записки українського самашедшого*, с. 116.

© for this edition by CNS

Валерій Олександрович Шевчук у тексті свого листа продемонстрував традиційну українську народницьку позицію щодо фемінізму й ґендерних досліджень загалом. Однак у художніх текстах цього письменника концепт жінки відзначається глибиною, психологізмом, багатошаровістю смислів, різноплановістю образів. Шевчук-публіцист і Шевчук-письменник по-різному реалізують ґендерність у тексті.

Жіночу точку зору на питання статей знаходимо в аналізованих вище текстах Ліни Костенко *Записки* ... та Оксани Забужко *Польові дослідження* .... Письменниці розмірковують не просто про males як таких, а про українських чоловіків. Забужко в мазохістичному постмодерністському стилі описує взаємини статей, Костенко — у народницькій манері. Однак вирок обох жінок єдиний: український мужчина є слабким в силу історичних передумов. Л. Костенко:

> Мужчини імперських націй мислять категорією сили. Мужчини поневолених, але гордих, націй мислять категоріями свободи. А такі, як оце ми, все надіються, що якось воно буде. Не буде. Люди, які пережили критичну масу принижень (і стерпіли!), не можуть бути повноцінними громадянами. Фактично я теж неповноцінний громадянин, бо я терплю[17].

О. Забужко: „[…] вперше-бо мала до діла з мужчиною-переможцем. Українець — і переможець: чудасія, їй-бо, в сні б не приснилося […]"[18].

Інший маркер постколоніального комплексу — сакралізація патріотично-культурних тем і табуювання теми тілесності й лайливої лексики. Вербальна розкутість, себто ігнорування суспільних рамок пристойності, встановлених щодо мови, є прикметою постмодерністської стратегії текстотворення. І хоча в українській мові з'являються тенденції до порушення мовних табу, широкий загал до них неготовий. Згадаймо той резонанс, який викликала поява праці відомого українського соціолінгвіста Лесі Ставицької *Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми* (2008)[19]. Уперше, мабуть, в історії українського мовознавства відбувалося таке жваве обговорення й осуд „непристойності" праці з лінгвістики.

Іншою працею, що викликала обурення серед українських читачів, стала книжка Олеся Бузини *Вурдалак Тарас Шевченко* (2000). У передмові було зазначено:

> Мета цієї книги — розвінчати міф про Шевченка. Ви дізнаєтеся про зовсім іншого Кобзаря — не генія і святого, а алкоголіка та заздрісника. Незграбного ловеласа, який відбирає у колишньої нареченої подарунки. Охоронця моральності, який шпигує за дружиною друга. І „революціонера", що розкаявся та випрошує у влади прощення. Цю темну сторону Тараса завжди ретельно приховували. Але вона є. Він був і таким — у своїх щоденниках, листах і десятках мемуарних свідчень, які не перевидавалися після 1917 року. Я починаю там, де інші закінчували[20].

---

[17] О. Забужко, *Польові дослідження з українського сексу*, с. 77–78.

[18] Л. Залеська Онишкевич, *Текст і гра. Модерна українська драма*, с. 110.

[19] О. Забужко, *Польові дослідження з українського сексу,* с. 77–78.

[20] Л. Ставицька, *Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми*, Київ 2008.

© for this edition by CNS

Національна спілка письменників України звернулася до прокуратури Подільського району м. Києва з проханням порушити проти кореспондента газети „Киевские ведомости" Олеся Бузини кримінальну справу за розпалювання міжнаціональної ворожнечі та наклеп на адресу поета Тараса Шевченка. Прокуратура визнала, що журналіст розпалював неприязнь до української нації, а також у своїх публікаціях і книзі *Вурдалак Тарас Шевченко* ображав національного поета і зводив наклепи на нього. Але оскільки дії Бузини не є соціально небезпечними, а в нього на утриманні є малолітня дитина, журналіст потрапив під амністію. Згодом Олесь Бузина судився через *Вурдалака* з товариством Просвіта.

Зрозуміло, що основним мотивом написання книжки був епатаж з боку Олеся Бузини, однак ображені почуття читачів засвідчують збереження сакралізації національних символів і святинь, культурних знаків і міфологем.

З іншого боку, слід відзначити появу постмодерністської літератури в Україні, згадати прізвища Юрія Іздрика, Сергія Жадана, Юрія Андруховича, Леся Подерев'янського й інших, які в своїх текстах порушують мовні табу, розкривають тему тілесності, вживають наркоманський сленг і жаргонізми тощо. Таку літературу сприймають або не сприймають. Реакція залежить від культурної „системи координат" самого читача. Однак очевидним залишається факт, що письменники-постмодерністи мають читацьку аудиторію значно меншу, ніж письменники-класики. Пояснювати це можна й тим, що твори класиків включені до шкільної програми з української літератури, а новітніх письменників ще не вивчають у школі — звідси менший радіус охоплення читачів, нижчий ступінь відомості широкому загалові. З іншого боку, українське суспільство оберігає народницькі традиції та ідеали, частиною яких є плекання власного постколоніального комплексу.

© for this edition by CNS